

Джерела та література

1. Корнилов, Иван Петрович (1811-1901). Очерк истории русской школы, ее современное состояние и на каких незыблемых началах она должна быть утверждена / И. Корнилов. - Санкт-Петербург: тип. А.П. Лопухина, 1901. - [2], 23 с.; 28.
2. Крачковский, Юлиан Фомич (1840-1903). Исторический обзор деятельности Виленского учебного округа за первый период его существования. 1803 г. - 1832 г. / Отд. 1. 1803 г. - 1824 г.: (Отт. первых двух гл.) / Сост. Ю.Ф. Крачковский; [Предисл.: попечитель Попов]. - Вильна: тип. А.Г. Сыркина, 1903. - 70, XIII с.; 21.
3. Рождественский, Сергей Васильевич. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения: 1802-1902 / составил С.В. Рождественский. - Издание Министерства народного просвещения. - 1902. - 785 с.
4. Довнар-Запольский, Митрофан Викторович (1867-1934). Обзор новейшей русской истории: Т. 1 / Проф. М.В. Довнар-Запольский. - Киев: тип. И.И. Чоколова, 1912. - Т. 1. - 1912. - VIII, 427 с.
5. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. - Санкт-Петербург: тип. Т-ва "Общественная польза", 1864-1904. - 27 см. Т. 1: Царствование императора Александра I, 1802-1825. - 1864. - IV с., 1644, 44 стб., 42 с., 34 стб.: табл.
6. История Императорского университета св. Владимира / по поручению Совета Ун-та св. Владимира сост. ордин. проф. М. Ф. Владимирский-Буданов. - Киев: в Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1884. - 27 см. Т. 1: Университет св. Владимира в царствование императора Николая Павловича. - 1884. - [4], 674, XLII, IV с., [1] л. Портр.
7. Сборник материалов для истории просвещения в России, извлеченных из Архива Министерства народного просвещения. - Санкт-Петербург: издание М-ва нар. просвещения, 1893. - 27 см. Т. 3: Учебные заведения в западных губерниях, 1802-1804. - 1897. - XXVII, XCVI с., 1160 стб.
8. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. - Санкт-Петербург: тип. Т-ва "Общественная польза", 1864-1904. - 27 см. Т. 2: Царствование императора Николая I, 1825-1855. Отделение 1, 1825-1839. - 1864. - 1224 стб., 62 с., 42 стб., [3] с.

Горохов С. В. Польско-российское противостояние в образовательной сфере на примере Киевской губернии в нач. XIX ст.

В статье на материалах трудов дореволюционных исследователей, периодических изданий и документах министерства народного просвещения, рассматривается попытка польской интеллигенции возродить национальную систему образования в противодействие наступлению русской культуры на территории правобережной Украины. Автор пытается определить причины, которые привели к появлению русско-польского противостояния в образовании, дать характеристику особенностям российской и польской системы образования, установить, какие цели и задачи преследовал каждый из участников конфликта.

Ключевые слова: комиссия, фундуш, визитатор, округ, министерство, университет, гимназия, училище.

Gorokhov S. V. Polish-Russian confrontation in the educational sphere in Kiev province at the beginning of XIX century.

Polish intelligent people's attempt to revive national educational system, combating the onset of Russian culture in the Right-Bank Ukraine is investigated in the article on the materials of prerevolutionary researchers, periodicals and documents of the Ministry of education. The author tries to define the reasons that led to the Russo-Polish conflict in education, to characterize features of Russian and Polish education system, determine goals and objectives for both parties of the conflict to pursue.

Keywords: commission fundush, vizitator, county, ministry, university, high school, college.

УДК 94(477.62-64)06.058+347.642"19/20"

О. В. Кравченко

ДОБРОЧИННІСТЬ ТА ОПІКА НАД ДІТЬМИ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

У статті аналізується діяльність опікунств над дитячими притулками, земств, добродійних товариств та приватних осіб у сфері піклування над дітьми-сиротами. Узагальнюються відомості про розвиток системи опіки над неповнолітніми, показується вплив добродійності на цей процес. Зроблено висновок, що значну роль у справі допомоги дітям у Катеринославській губернії відіграло земство. Розглянуто особливості опіки над дітьми у роки Першої світової війни.

Ключові слова: добродійність, опіка, піклування, діти-сироти, земства, дитячі притулки, неповнолітні.

Вивчення регіональних особливостей добродійної діяльності приватних осіб та громадських організацій XIX – початку XX ст. наразі має важливе не лише теоретичне, але й практичне значення. Одним із напрямків в історії добродійності була допомога дитинству – опіка та піклування над сиротами, неповнолітніми злочинцями, підкидьками, дітьми з особливими фізичними потребами. Серед численних праць з історії добродійності, опублікованих в останні роки українськими, російськими, білоруськими та польськими істориками, спеціальних досліджень з історії благодійної діяльності на Катеринославщині вийшло небагато.

Стаття А. М. Хоречко присвячена добродійності Катеринославського дворянства у сфері освіти та науки [1]. Діяльність благодійних товариств і земств Маріупольського та Бахмутського повітів Катеринославської губернії, у тому числі спрямовану на дітей, аналізувала С. М. Нестерцова [2].

К. А. Петрова досліджувала вплив благодійництва в організацію допомоги глухонімим м. Олександрівська [3]. Характерні риси та особливості єврейських благодійних організацій Катеринославщини розкрито у публікації Л. Моїсеєнко [4]. Один із підрозділів посібника з історії соціальної роботи на Катеринославщині В. В. Васильєва присвячений піклуванню про сиріт, безпритульних та бездоглядних [5, с. 40–49]. Автор приділив значну увагу створенню ясел-притулків для підкидьків, діяльності Катеринославського товариства народних дитячих садків, створенню системи допомоги сиротам під час Першої світової війни.

Історія створення та діяльності літніх ясел на Катеринославщині стала предметом статті Е. М. Баздиревої, яка дійшла висновку, що саме жіноча приватна ініціатива була визначальною у провадженні ідеї дитячих сільських притулків [6].

Джерелознавчі дослідження історії доброчинності проведені К. Л. Шиховим, який застосував комп'ютерні технології для обробки даних щодо земської благодійницької діяльності [7–9] та К. А. Петровою, яка проаналізувала звіти Олександрівського повітового опікунства дитячих притулків [10] та газету "Александровские новости" як джерело з історії доброчинності у м. Олександрівськ (Запоріжжя) Катеринославської губернії [11]. Проте узагальнюючих праць, присвячених історії опіки над дітьми та впливу на це доброчинної діяльності досі не створено.

Метою статті є вивчення історичного розвитку доброчинної діяльності, спрямованої на неповнолітніх, перш за все сиріт та покинутих дітей, на Катеринославщині; аналіз форм і методів допомоги дітям з боку різних відомств та інституцій, а також приватних осіб.

Дослідження даного питання пов'язано з об'єктивними труднощами, насамперед практично браком відповідних матеріалів у Державному архіві Дніпропетровської області, більшість дореволюційних фондів якого загинула під час Великої Вітчизняної війни. Катеринославська губернія кінця XIX ст. включала 8 повітів: Катеринославський, Олександрівський, Бахмутський, Верхньодніпровський, Маріупольський, Новомосковський, Павлоградський та Словоаносербський [12, с. 167–178]. Документи про діяльність різноманітних доброчинних інституцій зосереджені зараз в архівах Донецької, Запорізької та Луганської областей України. Отже, аналіз та систематизація даних про доброчинність на Катеринославщині зроблені на основі дослідження опублікованих історичних джерел, знайдених у книгозбірнях різних регіонів, насамперед це звіти, статистичні матеріали та періодика.

Якщо можна так сформулювати, то більш-менш організована система опіки над дітьми на Катеринославщині почала створюватися у 40-х рр. XIX ст. Це стало наслідком заснування 7 листопада 1838 р. Комітету Головного опікунства дитячих притулків під заступництвом і керівництвом Олександри Федорівни, дружини Миколи І. Комітету, який очолив граф Г. О. Строганов, було доручено прийняти під своє завідування існуючі в Санкт-Петербурзі та організувати нові дитячі притулки по всій Російській імперії. 27 грудня 1839 р. було прийнято Положення про дитячі притулки [13, с. 16]. У 1864 р. Комітет Головного опікунства дитячих притулків був ліквідований, а завідування його закладами перейшло до Відомства устанів імператриці Марії Федорівни (назва виникла 1854 р.). Інша назва ВУІМ – Четверте відділення Власної Його Імператорської Величності Канцелярія [14, с. 95]. 18 липня 1891 р. було затверджено нове "Положення про дитячі притулки" [15, с. 13]. У регіонах відкривались губернські на чолі з губернатором, міські та повітові за чолі з предводителями дворянства губернські опікунства дитячих притулків.

Найперший в українських губерніях дитячий заклад Головного опікунства дитячих притулків був відкритий саме у Катеринославі. Але точну дату заснування притулку визначити досить складно – у літературі з цього приводу виявився ряд розбіжностей: 14 грудня 1840 р. [14, с. 129; 16, с. 138; 17, с. 231], 14 грудня 1841 р. [18, с. 79], 16 грудня 1841 р. [13, с. 61].

У 1842 р. купець І. Колесников заповів на заклад 1 тис. крб. Але капітали притулку залишалися незначними: на 1 січня 1848 р. назбиралося лише 464 крб. 14 2/3 коп. З початку дитячий заклад розташовувався у найманому приміщенні. 1849 р. купець 2-ї гільдії П. Белявський придбав у центрі міста будинок з садом за 2,5 тис. крб. сріблом і подарував його притулку. У 1850 р. дім був переобладнаний коштом П. Белявського, який витратив 1187 крб. 60 коп. Таким чином, загальна сума його пожертвувань була суттєвою для того часу та сягала майже 3,7 тис. крб. сріблом [19, с. 28].

Очевидно з часом споруда стала занепадати та у 1861 р. була продана. Новий будинок був придбаний за 10,5 тис. крб., на що витратили увесь капітал притулку. У 1865 р. приміщення згоріло, 76 дітей були відправлені у найманий будинок до відновлення старого [16, с. 139].

Катеринославський притулок створювався як денний заклад – діти не залишалися там на ніч. У липні 1859 р. було відкрито нічліжне відділення Катеринославського притулку. З 1893 р. при закладі почало функціонувати відділення для підкидьків та сиріт [14, с. 129].

Завдяки активній діяльності опікунки закладу дружині губернатора Леокадії Олександрівні Дурново за період з 1871 р. по 1882 р. кошти губернського опікунства дитячих притулків збільшились до 25 тис. крб. Кількість дітей, які перебували на повному утриманні, теж збільшилась з 28 до 44 [16, с. 139]. У різні часи опікунками дитячого притулку були Анна Олександрівна Струкова [18, с. 80], Катерина Федорівна Батюшкова [16, с. 40], Катерина Володимирівна Колобова [20, с. 238], які докладали багато зусиль для процвітання закладу.

Повітові опікунства дитячих притулків у Катеринославській губернії створювались у різний час і практично одразу засновували заклади для неповнолітніх. 26 грудня 1843 р. відкрився невеликий притулок на 10 дітей у Ростові-на-Дону на кошти, зібрані з ініціативи предводителя дворянства К. П. Шабельського [18, с. 80]. 6 грудня 1851 р. з ініціативи місцевого дворянства та купецтва був заснований дитячий притулок у м. Таганрог, названий "Миколаївським" на честь російського імператора [18, с. 82]. 1859 р. розпочав свою діяльність Олександрівський притулок у м. Новомосковську. 25 серпня 1896 р. виник притулок у

м. Олександрівськ. 17 березня 1901 р. відкрився дитячий заклад у м. Бахмут. 4 жовтня 1903 р. виник сирітський притулок у маєтку Софіївка [17, с. 232].

Дитячий притулок у м. Олександрівськ був відкритий за почином графів Івана Вікторовича Канкріна (1860 – після 1917) та його дружини Віри Петрівни Канкріної (1864–1920), яка стала опікункою закладу [21, с. 64]. Будівництво приміщення притулку обійшлося у 28 тис. крб., воно було великим і зручним, завдяки будівельному комітету. При закладі була відкрита власна церква, будувалась лікарня та висаджений сад [22, с. 13]. Розширення будинку, розрахованого на 30 дітей, дало можливість прийняти 50 дівчаток [14, с. 129].

Дитячий притулок у Новомосковську був відкритий на пожертвування титулярного радника А. Лебедева, купців І. Петренка та А. Мінакова, які разом виділили понад 3,5 тис. крб. З цієї суми 2 тис. крб. призначались на створення основного капіталу закладу. До 1863 р. притулок перебував у найманому приміщенні. Потім повітове опікунство купило дворове місце в 1036 кв. сажень з будинком і надвірними будівлями. У 1877 р. міська управа передала у власність опікунства суміжне дворове місце в 638 кв. сажень. Був зведений дерев'яний дім на кам'яному фундаменті з флігелем та садом [16, с. 207].

До притулків приймалися діти віком від 3 до 10 років трьох категорій: 1) без плати, 2) з невеликою платою від батьків, 3) пансіонери конкретних доброчинців. Серед них були круглі сироти, напівсироти переважно місцеві, діти найбідніших батьків винятково мешканці Катеринославської губернії [20, с. 238].

Капітали притулків формувалися з різних джерел. Притулок у м. Олександрівську фінансувався за рахунок пожертвувань 3 тис. крб. з повітових дворянських сум та коштів Канкріних. У 1897 р. Катеринославське губернське земство виділило на утримання притулку 800 крб., а Олександрівське повітове – 1250 крб. [21, с. 64].

При Катеринославському дитячому притулку існували іменні стипендії. З 1879 р. була заснована стипендія імені губернатора Івана Миколайовича Дурново, який мав довічне право нею розпоряджатися [23, с. 833]. У 1881 р. засновано п'ять стипендій, названих іменами імператорських персон, на пожертвувані приватними особами капітали [16, с. 139].

З 1880 р. Катеринославське губернське земство видавало одноразову допомогу із земських сум: Катеринославському притулку 1 тис. крб., Новомосковському притулку – 600 крб. [23, с. 833]. З часом земські субсидії стали щорічними і надавались постійно принаймні до 1914 р. [24, с. 422]. З 1899 р. земська субсидія дитячому закладу Катеринослава становила 1,5 тис. крб., з 1909 р. – 2 тис. крб. [24, с. 412–413]. У 1888 р. за клопотанням гласних М. В. Роздянка, І. Ф. Фелькнера та Г. Г. Коваленського одноразова допомога Новомосковському та Слов'яносербському притулкам була встановлена у розмірі по 1 тис. крб. кожному [23, с. 834]. 13 грудня 1894 р. земські збори ухвалили асигнувати щорічно на Олександрівський дитячий притулок – 800 крб. та по 500 крб. кожному Слов'яносербському та Новомосковському притулкам, з 1899 р. останній отримував 1 тис. крб. щороку [24, с. 415, 417]. У 1901 р. на прохання місцевого предводителя дворянства Ф. О. Бантиша та голови повітової земської управи О. О. Карпова було видано одноразово Бахмутському повітовому опікунству 1 тис. крб. для влаштування притулку. З 1903 р. встановлена постійна субсидія 800 крб. [24, с. 417–418]. 8 грудня 1912 р. Верхньодніпровська повітова земська управа клопотала про асигнування 2,5 тис. крб. на влаштування притулку у Верхньодніпровську у пам'ять 300-річчя Дому Романових, земське зібрання гроші видало, але нам наразі не відомо, чи був притулок відкритий [24, с. 422].

Майстерність вихованців досить високо цінувалися: наприклад, на сільськогосподарській виставці у вересні 1886 р. у Катеринославі Комітет виставки нагородив Катеринославський притулок похвальним листом за роботи, виконані дітьми [16, с. 140].

Катеринославський дитячий притулок ВУІМ на початку ХХ ст. був названий "Олексіївським", очевидно на честь народження спадкоємця російського престолу Олексія Миколайовича. А притулок у м. Олександрівську отримав ім'я засновниці графині В. П. Канкріної [25, с. 90].

Отже, на території Катеринославської губернії діяла розгалужена мережа дитячих закладів, підпорядкованих Відомству установ імператриці Марії, створених з приватної ініціативи при фінансовій підтримці земства.

У 1866 р. створене катеринославське земство отримало у спадок від Приказу громадської опіки притулок для підкидьків при богадільні. У 1867 р. губернські збори ухвалили віддати невідомих підкидьків на виховання до приватних родин за плату – 3 крб. на місяць, з 1881 р. – 4 крб. на місяць. Гроші виплачувались до 10-річного віку дитини – потім дитина залишалась у прийомній родині. Щорічно до селянських родин надходило до 50–60 підкидьків [26, с. 140–141].

У 1889 р. за ухвалою губернського земства для огляду вихованців прийомних родин був запрошений лікар Скрильников, якому сплачували 100 крб. на рік. На думку Скрильникова, життя 6–10 річних вихованців було у селянських родин досить терпимим, але моральний розвиток дітей залишався без уваги – вони були мало розвинуті, дикі, лякливі. Життя немовлят у селянських родин залежало від ряду випадковостей і складу родин [26, с. 140–141].

У 1903 р. Катеринославське благодійне товариство влаштувало біля воріт губернської лікарні люльку для підкидьків, що призвело до збільшення кількості підкидань. Товариство запропонувало земству взяти на себе справу опіки над підкидьками, земство погодилось видавати субсидію 3,6 тис. крб. на рік, але очевидно, угода не відбулась [26, с. 142].

Недосконалість земської патронажної системи опіки над сиротами призвела до створення товариство піклування про підкидьків та сиріт Катеринославського губернського земства. Ініціатива заснування цієї організації належала дружині голови Катеринославської губернської земської управи Ганні Миколаївні Родзянко, яка разом з іншими жінками організувала гурток, який потім перетворився на товариство [5, с. 41].

Статут товариства був затверджений 26 березня 1903 р. [27, с. 3]. Оформлення товариства відбулось у 1905 р. [28, с. 9].

Товариство піклування про підкидьків та сиріт утримувало у селах Лоцманська Кам'янка та Краснопілля притулки-ясла для підкидьків [28, с. 9]. Лоцманський притулок мав приміщення з 6-ти кімнат, кухню та великий двір [5, с. 41]. За інформацією комітету товариства у 1904 р. у яслах протягом 2 місяців утримувалось 273 дитини, з них – 40 % підкидьки [26, с. 142].

Земська губернська управа асигнувала 1,5 тис. крб. товариству на розширення училища для підкидьків у цьому селі. У 1904 р. земські збори видали позику 10 тис. крб. на будівництво училища за відсотки зі страхового капіталу. Того ж року у відання комітету товариства піклування про підкидьків та сиріт було передано дитяче відділення губернської земської лікарні. З грудня 1906 р. земство збільшило суму щорічної допомоги товариству до 2,2 тис. крб., а з 1909 р. – до 7,2 тис. крб. [24, с. 376–378].

За клопотанням Катеринославського повітового земства губернська управа ухвалила рішення про внесення до кошторису 1909 р. субсидії в 5 650 крб. на будівництво школи для підкидьків у с. Краснопілля [24, с. 376–378]. 10 грудня 1911 р. на чергових земських зборах було вирішено прийняти пропозицію Г. В. Де-Сен-Лорана щодо створення умовних внесків для того, щоб протягом 15–20 років забезпечити можливість самостійного подальшого існування кожного підкидька [24, с. 380].

З 1 січня 1912 р. притулок для підкидьків товариства перейшов до відання губернського земства. У грудні 1912 р. борг товариства 10 тис. крб. та 2211 крб. відсотків по ньому були визнані безнадійними та списані губернською земською управою [24, с. 381]. Був запроваджений відкритий прийом дітей до притулку, який перевели з сирого і темного приміщення до губернської лікарні у бараки, звільнені від заразного та сифілітичного відділень. Розширено сільський патронаж – було залучено населення с. Олександрівки з Лапіним та Сурським хуторами. Губернська управа встановила плату 6 крб. на місяць за дитину першого року життя для того, щоб зацікавити матеріально осіб, бажаних взяти підкидьків на виховання. На 1913 р. планувалось збільшити витрати на утримання притулку для підкидьків з 17 614 крб. до 23 958 крб. 99 коп., на збільшення плати в патронажі – 3 тис. крб., на відкриття школи для підкидьків у Лоцманській Кам'янці – 2 730 крб. До кошторису 1914 р. губернські земські збори постановили внести 13 тис. 488 крб. на збільшення плати за селянських дітей, відданих до патронажу, 2,2 тис. крб. – на плату наглядачам і вчителям у патронажі [24, с. 383].

Крім опіки над підкидьками, значної популярності наприкінці XIX – на початку XX ст. набула ідея відкривати літні ясла-притулки у сільській місцевості для того, щоб забезпечити можливість працювати батькам і залишати дітей. Важливу організацій роль у цьому процесі відігравали земські діячі, лікарі, сільська інтелігенція. Перший досвід відкриття літніх дитячих притулків на Катеринославщині був успішно реалізований у 1897 р. у Верхньодніпровську [24, с. 422]. Губернська земська управа навіть запланувала у 1901 р. асигнувати по 600 крб. на повіт, усього 4,8 тис. крб. на влаштування ясел-притулків у селах [2, с. 422]. Але з наступного року підійшла до вирішення цього питання вибірково – було виділено по 800 крб. на Бахмутський, Верхньодніпровський та Новомосковський повіти, а на інші лише по 600 крб. [24, с. 424]. У 1903 р. Верхньодніпровський повіт отримав взагалі 1,1 тис. крб., для інших повітів сума допомоги не змінилась [24, с. 425]. Влітку 1905 р. в семи повітах Катеринославської губернії (восьмий – не надіслав звіт) відкрилися 26 сільських ясел, а до того у 1904 р. було відкрито 49 [29, с. 395]. За 1899–1904 рр. Катеринославське губернське земство витратило 16 тис. 913 крб. на організацію та функціонування ясел притулків [6, с. 12].

Отже, земська суспільна опіка над дітьми на Катеринославщині зазнавала трансформації. Земство активно субсидувало товариство піклування про підкидьків та сиріт, підтримувало патронаж у селах Лоцманська Кам'янка та Краснопілля.

У другій половині XIX – на початку XX ст. на Катеринославщині функціонував ряд добродійних товариств загального типу, які поряд з опікою над дорослими ставили за мету допомагати неповнолітнім. Наприклад, Катеринославське благодійне товариство (1865 р.) утримувало жіноче початкове училище, а згодом – дитячий притулок [5, с. 46]. Опікунство над жіночою освітою (1874 р.) фінансувало безплатну школу для дівчаток з класами малювання [12, с. 167, 169]. Бахмутське товариство допомоги бідним, яке виникло 1894 р. у пам'ять події 17 жовтня 1888 р. (*аварія царського потягу під ст. Борки на Харківщині – О. К.*), опікувалось 16 хлопчиками та 12 дівчатками [12, с. 173]. Луганське благодійне товариство утримувало з 1881 р. заснований на честь імператора Олександра II будинок опіки над сиротами, у якому проживало понад 20 дівчаток [12, с. 178]. 25 січня 1895 р. був затверджений статут і розпочало свою діяльність товариство піклування про дітей у м. Маріуполь Катеринославської губернії. Метою організації була турбота й захист, а також фізичний розвиток місцевих дітей [28, с. 12]. 1897 р. товариство відкрило притулок-ясла на 20 осіб. У 1898 р. 17 дітей постійно проживали у притулку, ще 32 приходили щоденно [12, с. 174]. У 1904 р. товариство відкрило навчальну майстерню крою та шиття [28, с. 12]. Регулярну грошову допомогу Маріупольському притулку надавало повітове земство [2, с. 298].

У березні 1897 р. виникло Катеринославське товариство піклування над дітьми, головним завданням якого була турбота про фізичний розвиток дітей і молоді [30, с. 1]. У віданні товариства знаходились 1) притулок "Ясла" на 75 дівчаток, 2) Паньківська літня колонія на 100 дітей обох статей, 3) зимовий театр, 4) П'ятихатська сільськогосподарська школа Верхньодніпровського повіту на 30 учнів, відкрита 13 листопада 1913 р. [31, с. 1, 25]. Для влаштування літньої колонії для бідних і хворих дітей товариство отримало від місцевого землевласника графа Івана Григоровича Ностиця (*рос. – Ностиц*) (1824–1905) у розпорядження маєток зі службами у с. Паньківка Новомосковського повіту, який знаходився у 45 верстах угору по течії

Дніпра. Колонія діяла з 22 травня по 14 серпня [32, с. 106]. Вартість пожертвованих будівель становила 10 тис. крб. [33, с. 64].

Активну участь у діяльності Катеринославського товариства піклування над дітьми відігравали Іван Якович Акінфієв, Варвара Миколаївна Вебер, Катерина Володимирівна Колобова та ін. [31, с. 70–72]. Товариство теж отримувало одноразово від земства з 1897 р. 500 крб. на влаштування притулку-ясел, з 1901 по 1905 рр., з 1907 по 1912 рр. – 600 крб. У 1909 р. земство видало 5 тис. крб. одноразово на влаштування сільськогосподарської школи. 14 грудня 1913 р. земські збори ухвалили щорічно видавати 1 тис. крб. У 1914 р. крім того було створено дві земські стипендії, на що виділено 300 крб. [24, с. 427–429].

Юзівське (м. Донецьк) благодійне товариство Бахмутського повіту, створене у 1901 р., утримувало притулок для дітей та богадільню для дорослих. 26 січня 1904 р. був затверджений статут товариства для утримання притулку-ясел у м. Олександрівськ для виховання, навчання та піклування місцевими малолітніми сиротами, напівсиротами та дітьми бідних батьків [28, с. 11].

У м. Олександрівськ Катеринославської губернії у 1904 р. було створено товариство фізичного виховання дітей. Через загальноросійські політичні події у 1906 р. товариство і дитячий майданчик практично не функціонували [34, с. 3]. Перше засідання членів товариства у 1907 р. відбулось лише 26 березня під головування Олександрівського міського голови Фелікса Францевича Мовчановського (1852–1921). Було відновлено діяльність дитячого майданчика, запрошено вчительку ігор з курсів П. Ф. Лесгафта В. І. Стародубровську [34, с. 4]. Довічними членами товариства було подружжя потомствених дворян, графи В. П. Канкріна та І. В. Канкрін [34, с. 32, 35].

У XIX – на початку XX ст. на території Катеринославської губернії проживала потужна єврейська громада, яка створювала і фінансувала добродійні організації для осіб похилого віку, сиріт. Активною добродійною діяльністю займався Мойсей Юдович Карпас (1852–1917) – гласний Катеринославської думи, який очолював 24 єврейські установи Катеринослава. У 1909 р. коштом М. Ю. Карпаса був відкритий єврейський сирітський будинок на вулиці Філософській, 29 з початковим училищем [35].

На Катеринославщині, як і в інших українських губерніях, наприкінці XIX ст. була реалізована ідея організації допомоги малолітнім злочинцям, у реалізації якої важливу роль відіграло губернське управління. Активним учасником цього процесу стало також Катеринославське губернське земство. На підставі постанови від 7 грудня 1890 р. земські губернські збори ухвалили відраховувати 10 % штрафних сум на користь влаштування притулку для виправлення малолітніх злочинців. Таким чином, був зібраний капітал у сумі 13 тис. 426 крб. 74 коп. для формування та відкриття у Катеринославі товариства землеробських колоній і ремісничих притулків [24, с. 384]. Статут товариства був затверджений 1892 р. [36, с. 326, 332]. 2 червня 1895 р. Міністр внутрішніх справ затвердив статут Катеринославської виправної колонії для неповнолітніх [37, с. 1], а сама колонія для хлопчиків під назвою “Олександринська” відкрилась у травні 1900 р. і була розрахована на 24 вихованці [38, с. 121]. Але до кінця того ж року у закладі перебувало лише 4 особи [39, с. 8].

У 1899 р. за клопотанням товариства землеробських колоній і ремісничих притулків Катеринославське губернське земство постановило видати одноразово 5 тис. крб., з 1902 по 1908 рр. щорічно асигнувало на землеробську колонію по 1 тис. крб., у 1911–1913 рр. – по 1,5 тис. крб. На земських зборах 18 грудня 1911 р. було вирішено відраховувати 20 % із штрафних сум на користь колонії. Але очевидно це не було реалізовано, оскільки 9 грудня 1912 р. земські збори ухвалили на 1913 р. видати 1,5 тис. крб. одноразово та 14 тис. крб. на будівельні потреби зі штрафного капіталу [24, с. 386–388]. Товариство землеробських колоній, судячи зі звітів, отримувало теж незначну фінансову допомогу від повітових земств (50–100 крб.), тюремної інспекції, членських внесків та приватних пожертвувань [39, с. 18–20].

Ще одним важливим напрямом добродійної діяльності в Російській імперії наприкінці XIX ст. стала допомога глухонімим та сліпим, у тому числі неповнолітнім. Важливу роль в організації навчання й виховання незрячих дітей відіграло Опікунство імператриці Марії Олександрівни над сліпими, створене 13 лютого 1881 р. та його відділення в Україні – у Києві, Харкові, Одесі, Полтаві, Чернігові та Кам’янець-Подільському [40]. У Катеринославській губернії, принаймні до 1907 р. подібних відділень не існувало [41, с. 73].

З травня 1898 р. відкрилось Опікунство імператриці Марії Федорівни над глухонімими під августійшим заступництвом імператорської родини, що активізувало створення губернських відділень. На початку XX ст. Опікунство відкрило 13 відділень у провінціях, в тому числі 7 – в українських губерніях (Київській, Полтавській, Таврійській, Харківській, Херсонській, Чернігівській та Катеринославській) зі школами та майстернями [42, с. 86].

На території Катеринославської губернії відділення Опікунства над глухонімими (практично єдине провінційне) було відкрито 1 березня 1903 р. у м. Олександрівськ Катеринославської губернії. 11 травня 1903 р. відбулася закладка приміщення школи-гуртожитку та лікарні на хуторі глухонімих у 2 верстах від м. Олександрівськ, будівництво яких цілковито було завершено до 11 серпня 1903 р. Маріїнська школа-хутір для глухонімих була відкрита 17 серпня 1903 р. До школи було прийнято 28 учнів віком від 7 до 12 років: 16 хлопчиків та 12 дівчаток. Що цікаво, після обстеження виявилось, що рівень розумового розвитку дітей виявився дуже непоганим: 8 з них мали високий рівень розвитку, 14 – середній та 6 дітей – слабкий [43, с. 2].

Опікуном школи став заступник голови Ради Олександрівського відділення Ф. Ф. Мовчановський [44, с. 197]. Відділенням був створений гуртожиток з церквою, відкриті майстерні, парові лазні, зразкова молочна ферма, пасіка, городи, парники, фруктовий садок та ін. Освячення церкви в ім’я Св. Марії Магдалени, збудованої коштом Ф. Ф. Мовчановського, та гуртожитку для глухонімих відбулось 20 липня 1905 р. [45, с.

49]. Уже на 1 січня 1905 р. там виховувалось 32 хлопчики та 26 дівчаток [42, 87]. Діти поділялись на два класи з трьома відділеннями у кожному.

З ініціативи Ф. Ф. Мовчановського була відкрита школа-санаторія для глухонімих дітей у м. Євпаторія Таврійської губернії. Щороку до санаторії привозили дітей з Олександрівська, де вони проводили усе літо, а іноді навіть залишили на рік, до початку наступного сезону 15 липня [46, с. 143]. Санаторія розташовувалась у двоповерховому будинку на ділянці в 4 десятини, поблизу був сад, недалеко – город, територія санаторії підходила до самого моря. О. Сафонова, працюючи вчителькою у санаторії описувала свої спостереження: "...дітей, особливо маленьких, першокласників привозять до санаторії слабкими, малокровними та худими, зі слабо розвинутою грудною клітиною, тіло їхнє нерідко покрито лишаями, чиряками, серед них більшість з явними ознаками туберкульозу. На вигляд усі діти бліді, апатичні та в'ялі, але за рік їх не впізнати, усі у середньому додають понад 15 фунтів, робляться міцнішими... Інфекційних захворювань за 5 років існування санаторії не було жодних" [46, с. 145]. У 1908 р. санаторію відвідало 30 вихованців з Олександрівська, у 1909 р. – було прийнято 50 дітей [46, с. 146]. Отже, перебування в санаторії мало позитивний вплив на здоров'я глухонімих дітей.

2 жовтня 1909 р. у м. Олександрівськ був відкритий вірогідніше перший в Росії дитячий садок для глухонімих дітей, до якого прийнято 9 хлопчиків та 1 дівчинка [47, с. 6].

Олександрівське опікунство над глухонімими отримувало допомогу від губернського земства. 19 грудня 1903 р. земські збори ухвалили асигнувати одноразово 3 тис. крб. на будівництво училища для глухонімих та 1 тис. крб. видавати щороку [24, с. 400]. 3 1911 р. сума земської допомоги була збільшена до 2 тис. крб. [24, с. 402].

Під час епідемії холери 1910 р. в Катеринославській губернії загинуло понад 10 тис. осіб, залишилось багато сиріт, частину з яких забрали родичі, а інші (особливо серед пришого населення Бахмутського та Слов'яносербського повітів) потрапляли до закладів суспільної опіки. Губернське земство брало на себе піклування над цими дітьми, віддаючи найменших до патронажу, а сиріт шкільного віку – до земських професійних училищ. 7 грудня 1910 р. земство заснувало 16 стипендій по 2 на повіт (150 крб. кожна) для навчання дітей-сиріт, які залишились без батьківської опіки. У Катеринославі був створений губернський комітет опіки над дітьми-сиротами батьків, які загинули у холерну епідемію. У 1912–1914 рр. комітет отримував від земства постійну допомогу в 1 тис. крб. [24, с. 429, 431].

На початку ХХ ст. у Катеринославській губернії продовжували діяльність різноманітні заклади і товариства опіки над дітьми: у Катеринославі – притулок для дівчаток товариства піклування над дітьми, дитячий притулок Благодійного товариства, у с. Каменське Катеринославського повіту – дитячий притулок православного товариства допомоги бідним, притулок для малолітніх дітей римсько-католицького товариства допомоги бідним, дитячі притулки товариства піклування над дітьми російських бідняків м. Верхньодніпровська та його околиць, Маріупольського товариства піклування над дітьми, товариства допомоги бідним с. Новоспасівка Маріупольського повіту [25, с. 92–94].

Перша світова війна активізувала діяльність урядових і громадських організацій у сфері допомоги дітям-сиротам. У нових воєнних умовах виникали "міські дільничні опікунства над сім'ями запасних нижніх чинів і ратників ополчення, призваних до війська". У Катеринославі міська дума створила вісім дільничних опікунств, які влаштовували притулки під різними назвами: "дитячі садки", "ясла", "вогнища", дешеві їдальні, організували збори речей і продуктів. На 1 квітня 1915 р. у цих закладах утримувалось безплатно до 650 дітей віком від 5 до 10 років. Їх годували, вдягали, навчали, виховували. Вранці та ввечері давали чай, молоко та хліб, в обід – дві страви: м'ясна та молочна [48, с. 16].

Катеринославське товариство дитячих народних садків, відкрите у січні 1914 р. з ініціативи випускниць Фребелівських курсів Н. Г. Бутович та Н. Г. Бокачової, завдяки зібраним на Вербну Неділю пожертвуванням відкрило перший дитячий садок на 30 осіб на Пушкінському проспекті [49, с. 3]. З початком війни на загальних зборах 3 вересня 1914 р. товариство ухвалило зосередити свою діяльність винятково на дітях з родин запасних, відкривати дитячі садки на околицях міста і приймати до них дітей безкоштовно. До кінця грудня було створено ще сім садків, у яких перебувало до 450 дітей при 18 керівницях [49, с. 4]. Восени 1915 р. до садків розпочали прибувати діти біженців [49, с. 9]. На допомогу товариству прийшов Тетянинський комітет, Катеринославське губернське відділення якого було створено ще 28 червня 1915 р. [50, стб. 552]. До Катеринославської губернії прибуло понад 200 тис. біженців, для яких відкривались пункти харчування, дитячі притулки, організувались збори пожертвувань [50, стб. 553]. Грошову допомогу товариству дитячих народних садків у 1915 р. надавали Тетянинський комітет – 600 крб., губернська (400 крб.) та повітова (1 тис. крб.) земські управи, комітет товариства повсюдної допомоги солдатам – 1,2 тис. крб., губернський комітет опікунства народної тверезості – 250 крб., купецьке товариство – 600 крб., міське опікунство допомоги запасним та їхнім сім'ям – 3619 крб. 50 коп., тимчасовий комітет допомоги постраждалим від війни особам при Єкатеринославській залізниці – 500 крб. та інші організації та особи [49, с. 59].

9 травня 1915 р. Катеринославським губернським у справах про товариства присутством був затверджений статут товариства "Дитяче містечко", яке завдяки відрахуванням від жалування офіцерів і пожертвуванням нижніх чинів відкрило 12 липня гуртожиток для дітей солдатів. У липні товариство прийняло до свого притулку перших дітей біженців, які прибували до губернії [51, с. 3–4]. У 1915–1916 рр. товариство отримувало фінансову допомогу від Романівського комітету для придбання садиби з будинком під притулок 9 350 крб., на утримання дітей – 2 750 крб. у 1915 р., 3,2 тис. крб. – у 1916 р. [52, с. 25].

Романівський асигнував у 1915–1916 рр. Верхньодніпровському повітовому земству допомогу в 34 тис. 125 крб. на влаштування притулку для 75–100 дітей-сиріт і дітей воїнів [52, с. 29]. Будинок закладу планувалось повністю закінчити до січня 1917 р. та заселити до нього вихованців з тимчасового притулку,

організованого гуртком дам-благодійниць у найманому приміщенні за 150 крб. на рік. Жінки опікувались 25 круглими сиротами сільського населення віком від 2 до 9 років [52, с. 30]. Романівський комітет видав у 1915 р. Новомосковському притулку одноразову допомогу 3 тис. крб. на ремонт будинку, 1,7 крб. – на утримання, у 1916 р. – 1440 крб. [52, с. 31].

Отже, під час Першої світової війни добродійні установи для неповнолітніх для розширення своєї діяльності, спрямованої на опіку сиріт воїнів та дітей біженців, отримували допомогу від земств, Тетянинського та Романівського комітетів.

Таким чином, розвиток добродійності, спрямованої на підтримку сиріт, підкидьків, дітей з малозабезпечених родин на Катеринославщині, виявлявся у різних формах і напрямках: створення дитячих притулків, патронажної системи, ясел, дитячих садків, виправлення малолітніх правопорушників. До цієї діяльності були залучені представники різних верств населення. Під опіку потрапляли діти різних вікових категорій: від народження (підкидьки) до 16 років, переважно православного, але й католицького та юдейського віросповідань.

Дитячі заклади, підпорядковані Головному Комітету дитячих притулків та Відомству установ імператриці Марії, створювались та фінансувались винятково коштом та з ініціативи приватних осіб. Дитячі притулки мали найкраще фінансово-матеріальне забезпечення і були зразковими в плані виховання та навчання сиріт. У їхній діяльності важливу роль відігравали представники Катеринославського дворянства та купецтва.

Слід відзначити, що у порівнянні з іншими українськими губерніями, активну підтримку багатьом добродійним товариствам і закладам на Катеринославщині надавали губернське та повітові земства, які фінансували товариство піклування над підкидьками, виправну колонії малолітніх правопорушників, сільські ясла-притулки, училище глухонімих.

Джерела та література

1. Хоречко А. М. Благодійницька діяльність дворян Катеринославської губернії на початку ХХ ст. / А. М. Хоречко // Грані. – 2013. – № 5 (97). – С. 45–47.
2. Нестерцова С. М. Благодійність у Донбасі та її роль у суспільно-культурному житті на межі ХІХ – ХХ ст. / С. М. Нестерцова // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2003. – Вип. 6. – С. 297–302.
3. Петрова К. Благодійництво у діяльності училища-хутора глухонімих у м. Олександрівську Катеринославської губернії на початку ХХ ст. / К. Петрова // Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки. – 2011. – Вип. 8. – С. 202–210.
4. Моїсеєнко Л. Єврейські благодійні організації в Катеринославській губернії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Лариса Моїсеєнко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2011. – № 4. – С. 51–56.
5. Васильєв В. В. Посібник з історії соціальної роботи на Катеринославщині / В. В. Васильєв. – Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2007. – 100 с.
6. Баздирева Е. М. Роль приватної ініціативи жіноцтва у справі суспільного виховання дітей (за матеріалами Катеринославської губернії початку ХХ ст.) / Е. М. Баздирева // Грані. – 2010. – № 4 (72). – С. 9–13.
7. Шихов К. Л. Формулювання змістовної гіпотези про земську благодійницьку діяльність за тематичною класифікацією "Систематического свода постановлений Екатеринославского губернского земского собрания 1866–1913 гг." / К. Л. Шихов // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип. 9. – С. 24–32.
8. Шихов К. Л. Комп'ютерні технології і дослідження історії благочинності в Катеринославській губернії 1864–1914 рр. (створення вибірки та побудова бази даних) / К. Л. Шихов // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип. 9. – С. 33–41.
9. Шихов К. Л. Земська добродійність на Катеринославщині 1866–1913 рр. (комп'ютерні технології обробки та аналізу джерел) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 "Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни" / К. Л. Шихов. – Дніпропетровськ, 2003. – 16 с.
10. Петрова К. Звіти Олександрівського повітового піклування дитячих притулків як джерело з історії благодійності кінця ХІХ – початку ХХ ст. / К. Петрова // Наукові записки. Збірник праць молодих учених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2011. – Т. 23. – С. 228–235.
11. Петрова К. "Александровские новости" як джерело з історії благодійності м. Олександрівська Катеринославської губернії початку ХХ ст. / К. Петрова // Наукові записки. Збірник праць молодих учених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2011. – Т. 22. – С. 254–263.
12. Благотворительные учреждения Российской империи. Составлено по Высочайшему повелению Собственною Его Императорского Величества Канцеляриею по учреждениям императрицы Марии: в 3 т. – СПб. : Тип. СПб. акц. общ. печ. дела в России Е. Евдокимова, 1900. – Т. 2. – 986 с.
13. Детские приюты в России. – СПб. : Тип. К. Крайя, 1848. – 4, 99 с.
14. Благотворительная Россия. История государственной, общественной и частной благотворительности в России: в 2 т. / Под. ред. П. И. Лыкошина. – СПб. : Изд. О. Ф. Имеретинской и П. И. Лыкошина 1901. – Т. 1. Ч. 2. – 332 с.
15. Ведомство детских приютов // Вестник благотворительности. – 1897. – № 2. – С. 12–17.
16. Детские приюты Ведомства учреждений Императрицы Марии (1839–1889 гг.). К пятидесятилетию со времени издания Положения о детских приютах 27 декабря 1839 года. – СПб.: Тип. Шредера, 1889. – 391 с.
17. Благотворительные учреждения России. – СПб.: Тип. учил. глухонемых, 1912. – 256, 120 с.
18. Гребцова И. С. Очерки развития женского благотворительного движения на юге Российской империи (первая половина ХІХ в.) / И. С. Гребцова, С. А. Накаева. – Одесса, 2007. – 279 с.
19. Ея Императорскому Величеству двенадцатый отчет Комитета Главного Попечительства детских приютов, о состоянии сих заведений с 1 января 1850 по 1 января 1851 года. – СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1852. – 80 с.
20. Справочная книга. Весь Екатеринослав. 1915 / Изд. Л. И. Сатановского. XVII год изд. – Екатеринослав, 1915. – VIII, 316, X с.
21. Открытие детского приюта, учрежденного в гор. Александровске, Екатеринославской губернии // Вестник благотворительности. – 1897. – № 2. – С. 64.

22. Селиванов А. Отчёт по осмотру детских приютов в 1898 г. / А. Селиванов // Вестник благотворительности. – 1899. – № 4. – С. 9–15.
23. Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866 – 1913 гг. / Сост. под ред. П. К. Соколова. – Т. 1. 1866 – 1889 гг. – Екатеринослав: Тип. губ. зем-ва, 1914. – 1176 с.
24. Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866–1913 гг. / Сост. под ред. П. К. Соколова. – Вып. 2. – Ч. 2. 1890–1913 гг. – Екатеринослав: Тип. губ. зем-ва, 1914. – 1212 с.
25. Сборник статистических сведений о заведениях закрытого призрения детей, в том числе сирот сельского населения. – Пг.: Гос. тип., 1916. – 370 с.
26. Ван-Путерен М. Д. Исторический обзор призрения внебрачных детей и подкидышей и настоящее положение этого дела в России и других странах / М. Д. Ван-Путерен. – СПб.: Тип. Киршбаума, 1910. – IV, 670, 86 с.
27. Устав общества попечения о подкидышах и сиротах, призреваемых Екатеринославским губернским земством. – Екатеринослав: Тип. губ. зем-ва, 1903. – 18 с.
28. Благотворительность в России. Составлено по Высочайшему повелению Собственной Его Императорского Величества Канцелярии по учреждениям Императрицы Марии: в 2 т. – СПб.: [Тип.-лит. Ныркина, 1907]. – Т. 2. Ч. 2.
29. Ясли-приюты в Екатеринославской губернии в 1905 г. // Трудовая помощь. – 1907. – № 8. – С. 395.
30. Акинфиев И. Я. Детская колония. – [Екатеринослав: Б. м., 1897]. – 12 с.
31. Екатеринославское общество попечения о детях в 1912, 1913, 1914 и 1915 гг. – Екатеринослав: Типо-цинког. и перепл. Берс, 1916. – 72 с.
32. Акинфиев И. Екатеринославская летняя детская колония в с. Паньковке в 1900 г. (год пятый) / И. Акинфиев // Русская школа. – 1901. – № 5 – 6. – С. 105 – 108.
33. Крупное пожертвование // Вестник благотворительности. – 1897. – № 3. – С. 64.
34. Александровское общество содействия физическому воспитанию детей. Краткий отчет о деятельности правления за 1907, 1908, 1909 и 1910 года. – Александровск: Тип. при училище-хуторе глухонемых, 1911. – 36 с.
35. Быстряков А. Благотворительность в Екатеринославе. М. Ю. Карпас. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://ukrainica.org.ua/ukr/projects/sela_ukraini/1052. Доступ – 24.02.2014 р.
36. Павлова И. П. Тюрьма и благотворительность в Российской империи второй половины XIX – начала XX вв. / И. П. Павлова // Благотворительность в России. 2002: Исторические и социально-экономические исследования. – СПб.: Лики России, 2003. – С. 319–333.
37. Устав Екатеринославской земледельческо-ремесленной исправительной колонии для несовершеннолетних. – Екатеринослав: Тип.-лит. М. Г. Фишкина, 1896. – 12 с.
38. Духовский М. В. Распределение исправительных заведений для несовершеннолетних по территории России / М. В. Духовский // Журнал Министерства юстиции. – 1900. – № 7. – С. 111 – 129.
39. Отчет правления Екатеринославского общества исправительных земледельческих колоний и ремесленных приютов за 1901 год. – Екатеринослав: Тип. Л. М. Ротенберга, 1902. – 27 с.
40. Кравченко О. В. Опіка над сліпими дітьми в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. В. Кравченко // Зб. наук. праць. Серія : Історія та географія / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – 2012. – Вип. 44. – С. 50–55.
41. Адеркас О. К. Призрение слепых / О. К. Адеркас // Общественное и частное призрение в России. – СПб., 1907. – С. 69 – 84.
42. Уманец С. И. Призрение глухонемых / С. И. Уманец // Общественное и частное призрение в России. – СПб., 1907. – С. 84–100.
43. Попечительство государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых в 1903 году. Извлечение из отчета за 1903 год // Вестник Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых. – 1904 – 1905. – № 1. – С. 2 – 13.
44. г. Александровск / підпис: А. М. // Вестник Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых. – 1903–1904. – № 12. – С. 195–198.
45. Извлечение из отчета Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых // Вестник Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых. – 1905 – 1906. – № 1. – С. 47–56.
46. Сафонова Е. А. О школе-санатории в г. Евпатории // Вестник Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых. – 1910 – 1911. – № 5 – 6. – С. 142 – 148.
47. Краткие основы значения детских садов для глухонемых детей. Первый детский сад в России открыт Александровским отделом Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых в г. Александровске Екатеринославской губернии. – Александровск: Тип. при училище-хуторе глухонемых, 1910. – 10 с.
48. Краткий обзор деятельности Екатеринославских городских участковых попечительств о семьях запасных нижних чинов и ратников ополчения, призванных в войска от 18-го июля 1914 г. по 1-е апреля 1915 г. – Екатеринослав : Тип. б. братства Св. Владимира, Б. г. – 34 с.
49. Призрение детей запасных воинских чинов в течение первых двух лет войны и отчёты общества за 1914 и 1915 годы / Сост. И. Я. Акинфиев. – Екатеринослав: Тип. губ. земства, 1916. – 64 с.
50. Деятельность отделений комитета Ея императорского Высочества Великой Княжны Татьяны Николаевны // Призрение и благотворительность. – 1916. – № 6. – Стб. 543–584.
51. Отчёт о деятельности общества “Детский городок” Екатеринославской губернии за 1915 год (год первый). – Екатеринослав: Тип. Э. Вильтер, 1916. – 25 с.
52. Отчёт по командировке 1916 года д. с. с. Васьяковского. Заметки и наблюдения при осмотре некоторых благотворительно-воспитательных заведений и учреждений, получающих пособия из средств Романовского комитета на дело призрения сирот сельского населения и детей нижних чинов, призванных на действительную военную службу, в пределах Владимирской, Воронежской, Екатеринославской и Рязанской губерний. – Пг.: Гос. тип., 1916. – 51 с.

Кравченко Е. В. Благотворительность и опека детей на Екатеринославщине в XIX – начале XX вв.

В статье анализируется деятельность попечительств детских приютов, земств, благотворительных обществ и частных лиц в сфере опеки детей-сирот. Обобщаются сведения о развитии системы попечения о несовершеннолетних, показывается влияние благотворительности на этот процесс. Сделан вывод о том, что значительную роль в деле помощи детям в Екатеринославской губернии играло земство. Рассмотрены особенности опеки детей в годы Первой мировой войны.

Ключевые слова: благотворительность, опека, попечение, дети-сироты, земства, детские приюты, несовершеннолетние.

Kravchenko O. V. Charity and care for children in the Ekaterinoslav region in the 19th – the beginning of the 20th century.

The article analyses the activity of patronage of children orphanage, district councils, charity organizations and individuals in the field of care for orphan children. There is generalized information on the development of the system for under-aged children care; there is also shown influence of charity on this process. A conclusion been made about the great role of the district council in helping children of the Ekaterinoslav region. Also there have been covered the particular features of caring for children in the years of the World War I.

Keywords: charity, care, patronage, orphan children, district councils, orphan asylums, under-aged.

УДК 94(477.7)"1850/1900"

В. О. Яшин

РЕМІСНИЧА ТА ПІДПРИЄМНИЦЬКО-ВИРОБНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА (II ПОЛ. XIX ст.)

У статті розглядається реміснична та підприємницько-виробнича частина економічної діяльності єврейського населення південноукраїнських земель в другій половині XIX сторіччя. Висвітлено умови розвитку ремісництва, показана його роль в економіці регіону, оцінено матеріальний рівень ремісників. Окреслено умови та особливості розвитку єврейського промислового підприємництва, показано його тісний зв'язок із сільськогосподарським виробництвом, наведено порівняльні показники обсягів виробництва та продуктивності праці. Показані окремі аспекти єврейського землеволодіння.

Ключові слова: євреї, підприємництво, ремісництво, агроколонії, південноукраїнський регіон.

Середина і друга половина XIX століття були часом прискореного економічного розвитку південноукраїнських земель. Сільськогосподарська регіон швидко індустріалізувався, перетворюючись на нову промислову базу імперії. На ранніх етапах промислове виробництво, в основному, у вигляді переробки сільськогосподарської продукції та міського ремісництва, носило етнічний характер та зосереджувалося в руках місцевого єврейства. Саме єврейський підприємницький клас, до появи в краї великого російського та іноземного капіталу, власними коштами фінансував індустріалізацію. Однак, якщо торгово-посередницький аспект економічної діяльності єврейства краю є відносно дослідженим, то продуктивно-виробничий відомий значно менше, особливо його хронологічно та економічно початковий етап, який і досі піддається впливу різного роду стереотипів, упереджень та спекуляцій та потребує додаткового ретельного наукового висвітлення.

Історіографія питання веде свій початок з 1870-х рр., від виникнення історико-економічної школи в юдаїці [1, с. XIII]. Щоправда, тодішні дослідження носили, здебільшого, юстифікаційний та апологетичний характер. Про вітчизняні єврейські історико-економічні студії говоримо лише від початку 1990-х років. Але й дотепер економічні питання є бічною, супроводжувальною гілкою вітчизняної історичної юдаїки. До економічних питань звертались, зокрема, О. Найман, О. Гончаров, В. Щукін та М. Шитюк та ін. [2-4]. Дослідники звертають увагу на історичну обґрунтованість окремих видів економічних занять єврейства, амбівалентність єврейської політики російського уряду та вказують на певну економічну детермінованість міжетнічних взаємин в краї у досліджуваний час. Утім, детальна картина економічної діяльності українського єврейства поки що не змальована, внесок єврейських підприємців у розвиток краю хоча і визнаний, але кількісно і якісно окреслений вибірково і, навіть, позірно.

Відтак, метою цієї статті автором визначено висвітлення ролі єврейських ремісників та промисловців у розвитку краю, можлива оцінка обсягу внеску встановлення єврейського виробництва у розвиток економіки краю.

Ремісництво. Євреї були міським етносом, чим і обумовлювалися їх економіко-господарські інтереси та пріоритети. Єврейські ремісники між осілої фактично панували на ринку ремісничих послуг. Достатньо сказати, що кількість євреїв, зайнятих у ремісництві, на межі століть (1900 р.) складала 15–17 % від усієї кількості євреїв регіону (напр., у Катерин. Губ. 14,8 %, у Херс. губ. – 16,6 %) [5, с. 339]. Більше ¼ ремісників зосереджувалися у великих центрах (Одеса, Єлисаветград, Херсон, Катеринослав) [5, с. 194], але найпомітнішу роль відігравали вони в розвитку невеликих повітових міст і містечок. У великих містах чисельність зафіксованих єврейських і неєврейських ремісників-майстрів, без підмайстрів та учнів, була приблизно рівна (напр. у Херсоні на 1880 рік 317 ремісників-євреїв і 300 християн), а у повітах іноді й усі ремісники були євреями [7, с. 219,263].

Зосереджені у місцях, єврейські ремісники відчайдушно конкурували між собою, тому вимушені були шукати способів зменшення чи уникнення конкуренції [7, с. 238]. Напрацьованими роками способами нівелювання негативних наслідків конкуренції були два: (1) високий рівень спеціалізації ремесла, що корелювався з особливостями господарства регіону, та (2) поліспеціалізація господарської діяльності єврейської ремісника [5, с. 344–345; 8, с. 39]. Перманентна непевність становища вимагала від євреїв перестраховуватися на всі життєві випадки. Як тільки єврейський ремісник акумулював певні вільні кошти, він одразу вкладав їх в інший вид господарської діяльності, забезпечуючи собі множинність джерел прибутку